

Олена Фоменко
Кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ

**ТОПОНІМИ ЯК МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Власні назви, у тому числі назви місць, відіграють ключову роль для окреслення національної ідентичності у свідомості людини. Один із найвпливовіших дослідників феноменів нації та

націоналізму Ентоні Д. Сміт (1991) вважав наявність назви однією з найголовніших ознак нації, яку визначив як поєднану сукупність людей зі спільною історичною територією, спільними міфами та історичними спогадами, масовою, публічною культурою, спільною економікою і спільними юридичними правами та обов'язками для усіх членів. Уряди новостворених країн усвідомлюють важливе значення назви для ідентифікації держави, і тому одним із перших кроків нової країни стає пошук або зміна назви. Перейменування країн відбувається найінтенсивніше в часи зміни політичного режиму та під час революційних трансформацій у суспільстві, коли “перейменування минулого” є одним зі способів офіційного перегляду історії.

За останні півстоліття назви змінили десятки африканських й латиноамериканських країн – колишніх колоній європейських держав, новостворені балканські держави, а також колишні країни СРСР. Після розпаду СРСР у колишніх радянських країнах відбулися процеси декомунізації та дерусифікації, які проходили паралельно з протилежними процесами, спрямованими на посилення національної ідентичності. На пострадянському просторі наймасштабніша дерусифікація топонімічних систем відбувається у Казахстані. Зміна географічних назв у країні є частиною ширшого процесу “казахізації”, спрямованого на відродження національних, культурних і мовних цінностей, посилення ролі казахської мови та збільшення впливу казахомовних кадрів у сфері державного управління. За роки незалежності країни було перейменовано десятки сотень об'єктів – від районів, міст і невеликих населених пунктів – до закладів освіти, культури, охорони здоров'я і спорту.

У деяких випадках відбувається лише перейменування екзоніма, а ендонім залишається без змін. Так, у 2011 році за часів президентства Міхеїла Саакашвілі Міністерство закордонних справ Грузії звернулося до дружніх країн з проханням відмовитися від російськомовного екзоніма Грузія та відповідних назв іншими мовами й натомість використовувати ендонім Сакартвело. Пропонувалося також змінити англійську назву країни Georgia, яку плутають з американським штатом Джорджія (Eng. Georgia), на Sakartvelo. На той час лише одна країна, Південна Корея, відгукнулася на прохання Грузії. Шість років потому, у вересні 2017 року, після візиту спікера Сейму Литовської Республіки Віктораса

Пранкетіса до Грузії, Литва стала другою країною, яка вирішила змінити офіційну назву литовською з *Gruzia* на *Sakartvelo*.

Назви країн та інші топоніми становлять значний інтерес для дослідження взаємозв'язку мови та культури, тому що знаходяться на перетині трьох фундаментальних сфер лінгвокультурного аналізу – мови, мислення і навколишнього середовища. Топоніми містять інформацію як про структуру й зміст фізичного середовища людини, так і про те, яким чином вона сприймає, концептуалізує і класифікує це середовище. Завдяки багатій семантиці, значному евокативному потенціалові та тісному зв'язку з конкретним місцем топоніми здатні викликати численні психологічні й емоційні асоціації – з конкретним часом і простором, з певними історичними подіями, особистостями та суспільною діяльністю, з самою людиною та окремими періодами її життя.

Австрійський дослідник Пітер Джордан (2016) виділяє чотири основні функції топонімів для позначення зв'язку людини / спільноти з певною територією або місцем, зокрема, топоніми: 1) відображують важливі для спільноти географічні характеристики місця; 2) позначають територію спільноти; 3) структурують територію в уяві людей та 4) підтримують емоційні зв'язки між людьми та місцем і завдяки цьому сприяють побудові пов'язаної з територією ідентичності. Завдяки здатності створювати почуття належності до конкретної спільноти та відчуття “домівки”, топоніми мають важливе значення для ідентичності людини.

У лінгвістиці назви місць є об'єктом ономастики, яка вивчає походження, історію і функціонування власних назв. Протягом тривалого часу мовознавці займалися переважно збиранням, класифікацією і вивченням етимології топонімів – діяльністю, яка за своїм характером нагадувала колекціонування, через що дослідників порівнювали з колекціонерами-ботаніками. Такі важливі проблеми, як політична боротьба за іменування місця або взаємозв'язок власної назви з ідентичністю людини, залишалися поза увагою лінгвістичної науки до середини 1980 років, коли з'явилися дослідження, які кинули виклик традиційним підходам до вивчення топонімів (Коен і Кліот 1981; Азаряху 1986, 1988; Фергюсон 1988 та ін.). Так, праці Маоза Азаряху (1986, 1988) про іменування вулиць крізь призму політичної ідентичності заклали основи критичного підходу до вивчення назв внутрішньоміських об'єктів і, зокрема, меморіальної

функції власних назв. Інші дослідники (Бассетт 1994, Герман 1999, Граундз 2001) вивчали, як колонізатори нищили, маргіналізували або привласнювали не лише мови, а й цілі топонімічні системи колонізованих корінних народів. Об'єктом цих досліджень зазвичай були не самі власні назви, а політика іменування. Зокрема досліджували, як саме за допомогою власної назви народи намагаються контролювати, обговорювати та захищати процес ідентифікації країни, який є частиною ширших політичних процесів, таких як боротьба за визнання легітимності або прагнення до більшої помітності.

У середині 1990 років відбувся “критичний поворот” у вивченні назв місць, коли різко зросла кількість досліджень, що розглядали топоніми крізь призму влади. Однією із найвпливовіших була праця С. Б. Коена та Н. Кліота (1992) про іменування місця як стратегію побудови нації та формування держави, а також про символічну роль назви як спосіб вираження ідеологічних цінностей. У роботі топонім розглядався як символічний елемент ландшафту, який може відображувати як абстрактні, так і конкретні, як загальнонаціональні, так і локальні цінності.

У дослідженнях дискурсивного конструювання національної ідентичності крізь призму критичної лінгвістики та критичного аналізу дискурсу (Водак et al. 1999, 2009) топоніми розглядаються як маркери просторової орієнтації, що належать до арсеналу мовних засобів (лексичних одиниць і синтаксичних прийомів) із семантикою однаковості або відмінності. На прикладі Австрії дослідники визначили різні мікростратегії дискурсивного конструювання національної ідентичності, яка є динамічною і залежною від контексту. На матеріалі з різних сфер діяльності людини (публічна, напівпублічна і напівприватна) було виокремлено мовні засоби та дискурсивні стратегії, за допомогою яких відбувається, з одного боку, конструювання унікальності австрійської національної ідентичності в дискурсі та, з іншого, її відмінності від інших.

Фінські лінгвісти У. Хакала, П. Сjöблом і К. Сату-Пайві (2015) дослідили роль топонімів як носіїв ідентичності та культурно-історичної спадщини міста крізь призму сприйняття його мешканців. На першому етапі дослідження було визначено, наскільки кожна назва міста (муніципалітету) відображує його культурно-історичну спадщину, і як це надалі можна використати для створення бренду

міста. Матеріалом дослідження слугували назви громад (муніципалітетів), які були змінені, а також назви, яким загрозувала зміна у зв'язку з об'єднанням громад. На другому етапі дослідження автори провели широкомасштабне опитування жителів громад південно-західної частини Фінляндії, результати якого підтвердили, що назва міста має важливе значення для переважної більшості респондентів. Більшість учасників опитування також відповіли, що зміна назви міста означатиме втрату його історії. Окрім важливого значення назви міста для мешканців, дослідження довело існування прямого зв'язку між багатством асоціацій назви з культурно-історичною спадщиною народу і важливістю його назви для жителів. Дослідження підтвердило дані попередніх розвідок про негативне ставлення мешканців до зміни назви міста. Наприклад, ще в 1924 році рішення повернути столиці Норвегії Kristiania середньовічну назву міста, Oslo, викликало негативну реакцію і значний опір з боку громадськості.

Питання співвідношення націоналізму та ідеології іменування залишається центральним у топонимістиці 21 століття. Окрім цієї проблематики, з'явилися нові напрями розвідок назв місць, зокрема вивчення взаємозв'язку топонімів зі створенням гендерно-, расово- та споживацько-маркованих культурних ландшафтів (Берг and Кернз 1996; Бойд 2000, 2007; Роуз-Редвуд 2008). В останні роки з'явилися дослідження комодифікації (меркантилізації) назв місць (Eng. commodification of place names), яка відбувається, коли нові приватні власники іменують або перейменовують колишні державні об'єкти і перетворюють їх на товар.

Попри існування різних підходів до вивчення власних назв, ономастичні дослідження продовжують залишатися на периферії лінгвістичної науки. Велика кількість мовознавчих розвідок зосереджена на вивченні особливостей використання власних назв у художній літературі, дослідженням топонімів займаються переважно географи та топографи, а частина досліджень присвячена розгляду популярних імен для новонароджених та схожій проблематиці. Сучасні ономасти активно вивчають також функціональні аспекти власних назв.

Взаємозв'язок між власною назвою та ідентичністю потребує подальшого вивчення, зокрема, розробки теоретичної та методологічної бази вивчення ролі назви у конструюванні

національної ідентичності, удосконалення способів збирання матеріалу, а також тісної співпраці лінгвістів з істориками, психологами, соціологами, географами, що дозволить краще зрозуміти роль топонімів в окресленні національної ідентичності.